

גם הסיפור הבלשי היה ז'אנר אהוב מאוד על בורחס, וביצירתו כולה אנו מוצאים עדויות רבות לאהבה הזאת. מה שיפה במקרה של בורחס הוא, שהאהבה הזאת לסיפור הבלשי איננה תלושה מאהבתו למטפיזיקה ולכל אותם נושאים שעליהם דברנו בפרקים הקודמים. למעשה, אפשר לטעון באופן כללי שהסיפור הבלשי מושתת על כמה הנחות יסוד מטפיזיות קבועות: הבלש ניצב מול מבוך של אינסוף עובדות ומנסה לפלס לעצמו דרך בתוך המבוך הזה, ולהבין את הסדר העולה מתוך הכאוס, על ידי הפעלת השכל האנליטי שלו. הוא מניח שקיימת חוקיות ברורה שבכוחו לפענח, ושהוא אמנם מסוגל להבין את שרשרת הסיבות והמסובבים שהביאו למעשה הרצח העומד במרכז העלילה. על הנחות היסוד שמאחורי החקירה הבלשית, ועל הדרך בה הן באות לידי ביטוי בסיפורים של הבלשים המפורסמים, דוגמת שרלוק הולמס, המפקח דופן של אדגר אלן פו, הבלשים של צ'סטרטון, וכל חבר עמיתיהם, נכתבה כמות לא קטנה של מאמרים מלומדים. באותם מאמרים נהוג להדגיש במיוחד את המשותף ואת המפריד בין החקירה הבלשית לבין החקירה המדעית, ומה זה אומר על שתיהן גם יחד.

מכיוון שאנחנו כבר מכירים את ענייניו של בורחס בביקורת הנחות יסוד מהסוג שעומד מאחורי הסיפור הבלשי והחקירה המדעית, ומכיוון שאנחנו גם מכירים את ענייניו של בורחס בסיפורי מתח והרפתקה בכלל, הרי שלא צריכה להפתיע אותנו עצם התעניינותו בסיפורי בלשים, ולמעשה גם לא צריך להפתיע אותנו האופן שבו הוא עושה שימוש בבמה האידאלית הזאת, מבחינתו, לכתוב מטרות אפיסטמולוגיות שבוחנות את המשמעות של ההנחות הללו.

לצד הנחות היסוד בדבר קיומו של סדר שמאחורי הכאוס הנראה לעין, ושל היכולת האנושית לחשוף ולהבין אותו, יש מוטיב בורחסיאני נוסף שמוצא במה טבעית בסיפור הבלשי: המוטיב של האדם הפוגש את גורלו בסוף הדרך. את המוטיב הזה הזכרתי כבר בפרקים קודמים, אם כי אולי לא הדגשתי את חשיבותו די הצורך. הסיטואציה של הרודף המשיג את הנרדף, או של הרוצח שמצליח לשים יד על קורבנו, מאפשרת לבורחס לבחון בסיפורים רבים את הרעיון של אחדות הזהות ושל הגורל המשותף של יחידים שונים. כל אלה מתקשרים, באופן טבעי, עם הסיפור הבלשי.

אבל מעבר לכל השיקולים האחרים, עומדת העובדה שהסיפור הבלשי מהווה מסגרת ליצירת עלילה, מעניינת ומרתקת בזכות עצמה, שמעוררת את תשומת ליבו של הקורא, ומובילה אותו לאורך כל הקריאה ועד פיענוח החידה. הסיפור הבלשי היא הדוגמה הבולטת של הפנייה לקורא לדחות את חוסר-אמונו הבסיסי, וכמו בחלק גדול מסיפוריו של בורחס, בסיפור הבלשי הקלאסי, החיפוש אחר האמת אינו מלווה בנסיון ללמד מוסר השכל. בדרישות הללו ראה בורחס את העיקר של היצירה ספרותית, ואותם הוא קיבל באופן תמציתי מאוד בסיפור הבלשי.

"המוות והמצפן" זה שם הסיפור הבלשי הקלאסי והמוכר ביותר של בורחס, שבו כל המאפיינים שהזכרתי לעיל באים לידי ביטוי ברור. הסיפור הזה זכה לכרכים עבים ומלאים של פרשנות וביקורת, מנקודות מבט ומכיוונים שונים ומשונים, ומיד אני אומר כמה מילים עליו. אבל קודם לכן כדאי להבהיר כמה נקודות. הדגשתי כמה פעמים שבורחס לא בוחן ביצירתו את המניעים המוסריים של הדמויות המופיעות בסיפוריו, וגם לא מחלק להם ציונים על כך. זה לא אומר ששאלות אתיות לא העסיקו אותו. כבר הזכרתי את העמדות הפוליטיות שהוא ביטא כלפי שילטונם

של פרוץ ושל יורשיו , ומצד שני הבקורת שעורר יחסו למלחמה המלוכלכת בארגנטינה בשנות השבעים. יתר על כן , ברבים מהראיונות שהוא העניק לאורך השנים , התבטא בורחס בשאלות של מוסר , תרבות , ופוליטיקה , וגם התייחס לקשר שבין אלה לבין הספרות . כקורא נלהב של שקספיר או דוסטויבסקי הוא היה מודע היטב למיקומם של שאלות מהסוג הזה בהיסטוריה של הספרות , ואיזה ספרות איכותית נוצרה על בסיסן . אלא שבורחס השתדל שבסיפוריו , השיקולים האתיים או הפוליטיים לא ישפיעו על השאלות האסתטיות ועל השיקולים הספרותיים . כמובן שזאת עמדה שמעוררת שאלות רבות כשלעצמה , אבל לא כאן המקום להתייחס אליהן . כוונתי היא להדגיש שעבור בורחס , העלילות עצמן , והרעיונות המטופלים בהן , היו את הקריטריון העליון והיחיד לכתיבה : הסיפור הבלשי היווה תמיד מסגרת מתאימה למתן עדיפות לעלילה על פני כל היבט אחר בסיפור , וכך היה גם במקרה של בורחס.

נקודה נוספת בהקשר הזה היא , שבין הפרסומים הרבים של בורחס בשיתוף פעולה עם חבריו , בולטת סדרה של סיפורים בלשיים שכתב עם ידידו הקרוב אדולפו ביואי קאסרס , תחת שמות בדויים כמו "ה. בוסטוס דומק" (H. Bustos Domeq) או "ב. סוארס לינץ" (B. Suarez Lynch). תחת השם בוסטוס דומק , למשל , הם כתבו על בלש בשם איסידרו פארודי (Isidro Parodi), שמרצה עונש מאסר עולם , כנראה על לא עוול בכפו , ושמטאו בכלא פותר תעלומות עבור לקוחותיו.

אבל נחזור עכשיו לסיפור "המוות והמצפן" . במרכז העלילה עומדת סדרת רציחות ובלש שמנסה לפענח את השאלות הבסיסיות : מי הוא הרוצח ? מהו המפתח להבנת הסדרה ? איפה ומתי יתרחש מעשה הרצח הבא ? הבלש הוא שכלתן טהור , בין דמותם של הבלשים הספרותיים הקלאסיים , אם כי בורחס מייחס לו גם תכונות של הרפתקן , ואפילו של מהמר . הסיפור כולו מתרחש בעיר עלומת שם , גדולה ומבוכית , אשר באופן משונה , ואל אף היעדר רמזים ישירים לכך , ברור לכל כי מדובר בבואנוס איירס . למעשה , בורחס אמר פעם , שלא הצליח באף אחד מסיפוריו לבטא את מהות אופיה של בואנוס איירס בתמציתיות ובבהירות שבהן הצליח לעשות זאת בסיפור הזה.

הסיפור נפתח ברצח של חוקר תלמוד בשם מרסלו יארמולינסקי , שהגיע לעיר לרגל כינוס מקצועי שבו הוא אמור להרצות על עבודתו . המפקח לונרוט מגיע למקום ומוצא את יארמולינסקי בחדרו , במלון הממוקם הצפון העיר , כשסכין תקוע בחזהו . עוזרו של לונרוט , טרוויראנוס , מציע הסבר פשוט וישר למעשה : בחדר הסמוך לחדרו של יארמולינסקי התארח באותה עת אורח עשיר , בעל אוסף אבני הספיר הגדול והמפואר בעולם . שודד שחי פש את חדרו של האיש , נכנס בטעות ליארמולינסקי , וכאשר התגלה ויארמולינסקי עמד להזעיק עזרה , לא נותרה לו ברירה אלא להרוג את האיש , וכך הוא עשה.

תגובתו של לונרוט להצעה של טרוויראנוס מתמצתת את הרעיון שמאחורי הסיפור הזה , ואולי מאחורי חלק גדול מכתבתו של בורחס כולה.

זה אמנם הסבר אפשרי —אומר לונרוט לטרוויראנוס—אך הוא בוודאי לא מעניין . אתה בטח תאמר לי שלמציאות אין כל חובה להיות מעניינת . אני אשיב שהמציאות יכולה אולי לוותר על החובה הזאת , אך לא כן ההשערה . בהשערה שזה עתה אל תרת , נוטל האקראי חלק גדול מדי . הינה לפנינו רבי נרצח . לעובדה הזאת אני אעדיף הסבר על טהרת הרבנות , על פני אחד שמתבסס על התקלות הדמיוניות של איזה שודד דמיוני.

והרמז הרבני הראשון לחקירתו מזדמן ללונרוט ממש במקום הרצח . במכונת הכתיבה של יארמולינסקי נותר דף ובו שורה אחת בלבד , באלה המילים : "האות הראשונה בשם כבר נאמרה." מעודד מן הממצא רב- המשמעות הזה , לונרוט לוקח עימו את הספרים המקצועיים של הקורבן , כולם בנושאי יהדות , כמובן. ביניהם, דרך אגב, מוזכר איזה "כתב הגנה על הקבלה", שהוא איננו אלא שם של מאמר שבורחס עצמו פרסם שנים קודם לכן (ועוד נדבר על כך בפרק י"ב).

לונרוט שוקע, אם כן, בלימוד שיטתי של המקורות היהודיים , על מנת לבסס את חקירתו הרבנית הטהורה, שעליה הצהיר בפני טרוויראנוס. הנושא המרכזי שמעסיק את לונרוט נוגע לשמות הרבים שהמסורת היהודית מייחסת לאלוהים , ובפרט למשמעותו המיוחדת של השם המפורש , אשר המילים המודפסות שיארמולינסקי השאיר במכונה הזכירו בבירור.

יום אחד מקבל לונרוט ביקור של עורך ה "יידישע צייטונג", עיתון יהודי מקומי. שניהם נפגשו קודם לכן במקום הרצח, וכעת העורך רצה לכתוב כתבה על התקדמות החקירה. לונרוט, כמובן, מעוניין לדבר רק על יהדות. בעקבות ביקורו, העורך פרסם מאמר ארוך ובו תיאר את התעניינותו החדשה של לונרוט.

מעשה הרצח השני מתרחש בליל שלושה לינואר , בדיוק חודש לאחר הרצח הראשון , ליד מפעל לצבעים הממוקם באחד מפרבריה המערביים של העיר. הקורבן הפעם היה שודד ידוע, בשם דניאל סימון אסבדו, שמאוחר יותר נאמר בבירור כי הוא יהודי. ליד הגופה נמצאה כתובת על הקיר באלה המילים : "האות השניה בשם כבר נאמרה."

עוד חודש בדיוק עובר עד הרצח השלישי . המיקום : ליד נמל העיר , השוכן באיזור המזרחי שלה . הקורבן : אחד בשם גריפיוס או גינצבוג . הדבר לא לגמרי ברור , משום שגופתו לא נמצאה . מה שידועה הוא שהאיש התקשר קודם לכן לטרוויראנוס, עוזרו של לונרוט, והודיע שיש לו מידע על שני משעי הרצח הקודמים . כאשר הבלשים מגיעים למקום מגוריו של גריפיוס , עדים מספרים שהוא נחטף על ידי שני אנשים מחופשים לארלקינו (שכן הסיפור מתקיים בתקופת הקרנבל), אשר החליפו איתו כמה מילים ביידיש , גררו אותו לכרכרה ונעלמו . בכל זאת, הם הספיקו להשאיר הודעה (כלל וכלל לא בלתי-צפויה) כתובה על הקיר : "האות האחרונה בשם כבר נאמרה."

לאחר חיפוש בחדרו המוזנח של גריפיוס , טרוויראנוס מוצא ספר שפורסם ב 1739-, בשם Philologus hebraeograecus. (בסיפורים של בורחס, אם תשימו לב, אפילו הטיפוסים המתועבים ביותר הם מלומדים למדי.) בשאת נפש מסויימת, טרוויראנוס מסר את הספר ללונרוט. הוא העלה בפניו את החשד שמא מדובר כאן בחטיפה מבויימת , אך לונרוט, כמובן, לא רצה לשמוע. לעומת זאת, הוא שקע בלימוד הספר שמצא, ומהר מאוד למד פרט יהודי חשוב מאוד שטרם ידע , דהיינו, שבלוח השנה העברי , הימים מתחילים ערב קודם , ומסתיימים בערב הבא . פרט זה יהפוך לאבן פינה של חקירתו.

חודש מאוחר יותר מגיע לידי הבלשים מכתב ובו מפה של העיר , שעליה מצויין המקום של שלושת מקרי הרצח . המכתב מודיע שהסדרה הסתיימה משום ששלושת הנקודות יוצרות משולש שווה צלעות מושלם. ואכן לונרוט ציין שהתקיימה כאן סימטריה מושלמת בחלל , אך גם בזמן : שלוש רציחות, ביום השלישי של כל חודש ברצף . אבל מהר מאוד לונרוט הגיע למסקנה שלא זה הפירוש הנכון לעובדות, משום שהדבר לא מסתדר עם ארבע האותיות שבשם המפורש . ההסבר הוא אחר :

מדובר בארבע רציחות, שהתקיימו בארבעה לכל חודש (שהרי מדובר ברצח של יהודים, ולכן עלינו לחשב כדרך שמחשבים בלוח העברי). זאת אומרת, מקרי הרצח ארעו בארבעה, ולא בשלושה לכל חודש. הרצח הבא יתקיים למחרת היום, ולנרוט היה מסוגל להסיק את המיקום המדויק שלו על פי המפה: הוא פשוט הרחיב את המשולש המושלם לידי יצירת דלת ון מושלם, עם נקודה נוספת בדרום העיר.

לנרוט אכן הגיע למקום המיועד, בדיוק בזמן המיועד. מסקנתו היתה נכונה לחלוטין, ובמקום המיועד פגש, על פי התכנית, את הרוצח, טיפוס ידוע בשם רד שארלאך. אך למרבה הצער ולמרות הצלחתו הגדולה, בעת הפגישה עם הרוצח התברר לו מה גודל הטעות שעליה התבססה כל דרך מחשבתו: לא הוא לכד את הרוצח, אלא שהרוצח לכד אותו! והינה מה ששארלאך מספר לנרוט בעת הפגישה:

שלוש שנים קודם לכן, הביא לנרוט למאסרו של אחיו של שארלאך, לאחר קרב יריות ממושך שבו שארלאך עצמו נפצע קשה אך הצליח בכך לזאת לברוח. מאז אותו יום, שארלאך תכנן את נקמתו העתידית. ההזדמנות הגיעה לידי ממש במקרה, כאשר שלח את אחד מאנשיו, דניאל סימון אסבדו ולא אחר, לשדוד את אבני הספיר של מי שהתארח ליד יארמולינסקי במלון. כפי שטרוויראנוס אכן ניחש נכונה, השודד נכנס בטעות לחדרו של יארמולינסקי ונאלץ להורגו. התעניינותו של לנרוט ביהדות נודעה לשארלאך דרך הכתבה בעיתון. הוא החליט להמשיך הלאה עם התכנית, וכך ללכוד את לנרוט. גם שארלאך נאלץ ללמוד את המקורות היהודיים כדי לבנות את המלכודת כראוי. לא היה לו קשה לבחור את אסבדו כקורבן הבא בסדרה. את המיקום, את הזמן ואת הכתובות על הקיר, הוא בחר בהתאם לתבנית אשר ידע כי לנרוט יפענח בבוא העת. גם לגבי הרצח השלישי טרוויראנוס צדק, והוא לא היה יותר מאשר הצגה. אותו גריפיוס שהתקשר ומסר הודעה היה שארלאך בעצמו, ואנשיו הם שחטפו אותו, כביכול. לאורך כל הדרך, שארלאך השאיר רמזים רבים, שרק לנרוט יכל להבינם, שהצביעו על כך שמדובר בעצם בסדרה מרובעת, ולא משולשת כפי שהיא נראתה לכולם.

לאחר השיחה בין השניים בעת הפגישה, שכללה גם איזה דיון קצר על הפרדוקסים של זנון, שארלאך נסוג מספר צעדים ויורה על לנרוט.

עד כאן עלילת הסיפור. הנמשל של המטפורה האפיסטמולוגית הזאת הוא ברור למדי. בורחס מביע כאן את ספקנותו לגבי עצם הקיום של סדר שמאחורי התופעות הנראות לעין, ולועג ליומרה של מערכות שנועדו להסביר את שלל התופעות הללו תוך רדוקציה לעקרון אחד, חכם ויפה ככל יהיה. לנרוט דרש ממערכת ההשערות שלו להיות מעניינת, ומתוך זה ויתר על המציאות עצמה. המערכת ההסברית שלו הפכה למטרה בפני עצמה, ובכוח הוא הצליח לארגן את התופעות כדי שאלה יתאימו להסבר הקבוע מראש שלו. הדבר לא רק שאינו מוביל לאמת, אלא שאפילו יכול להוביל למלכודת מוות, כך מראה לנו המשל של בורחס.

הסיפור הזה מלא בפרטים מעניינים שזכו לתשומת ליבם של החוקרים הרבים שעסקו בו. למשל, השם של השודד הפועל תחת פקודותיו של שארלאך, דניאל סימון אסבדו, איננו מקרי כלל וכלל. אסבדו הוא, כזכור, שם משפחת אימו של בורחס, ופעמים רבות בורחס טען, שהשם הזה מהווה הוכחה לדם היהודי הזורם בעורקיו, שכן זהו שם מקובל בין יהודים ואנוסים מפורטוגל. אסבדו הוא גם שמו של גיבור בסיפור אחר של בורחס, "המת". בסיפור הזה אנו פוגשים בחור צעיר,

בנחמין אוטלורה (Otblora), שמגיע מפרברי בואנוס איירס אל הגבול עם ברזיל ומצטרף לאנשיו של ראש הכנופיה הידוע, אסבדו בנדיירה. לאט-לאט אוטלורה זוכה להוקרה ולמעמד בין אנשי אסבדו, והוא מחליט להשתלט על הכנופיה ולתפוש את מקומו של המנהיג. בדרך הוא מתיידד עם סוארז, יד ימינו של אסבדו בנדיירה, ומספר לו על תכניותיו. סוארז מבטיח לעזור לו. אוטלורה גם מצליח להתקרב לאהובתו של אסבדו, ולהפוך אותה למאהבת שלו. לבסוף, באחד הקרבות שבו הם משתתפים, אוטלורה עומד בראש אנשיו של אסבדו בהסתערות המכריעה. אסבדו ממשיך להיות מנהיג פורמלי של החבורה, אבל עושה רושם שכולם סרים למרותו של אוט לורה. אוטלורה, מצידו, מכבד את המנהיג ולא נוגע בו לרעה. אלא שבסוף הסיפור, אולפיאנו סוארז יורה באוטלורה באמצע המסיבה שבה הוא חשב להכתיר את עצמו למנהיג. עוד לפני מותו אוטלורה מבין שסוארז בגד בו כבר בתחילת הדרך, ושגזר דינו נחרץ זה מזמן. אסבדו איפשר לאוט לורה להינות מן המחשבה שהוא שולט על גורלו, וגם מאהבת חברתו ומהניצחון ברקב. אבל ממש כמו לונרוט, מתברר לו לאוטלורה בסוף הדרך, שלא הוא שולט על גורלו, אלא ההיפך: הוא לא יותר מאשר כלי משחק בידי הגורל. נקודות המפגש בין שני הסיפורים הללו רבות, והעובדה שבורחס קושר ביניהם בגלוי, גם דרך השם של אחד השודדים איננה מקרית.

גם הפרטים היהודיים של הסיפור אינם מקריים, ועיון מדוקדק דווקא בהם, בפרטים היהודיים, מראה שבורחס שיחק בצורה אירונית, אם כי נסתרת מאוד מן העין, במהלך הזמן של העלילה. בעוד שלכאורה כל הסיפור מתבסס על חישובים מדוייקים של יחסים בזמן ובחלל, הקורא הערני יכול לגלות שבעצם כל החישובים הללו הם מעוותים, וחלק מהמסקנות של לונרוט מצביעים על יחסי זמן בלתי אפשריים מיסודם. בדרך חמקמקה, אם כן, הסיפור הזה הוא עוד אחת מן ההכחות של בורחס אודות קיומו של הזמן. בואו נראה כמה דוגמאות לכך, שלקוחות מניתוחו המלומד של ידידי לארי זלצמן.

ראשית, החודש העברי, שמשחק תפקיד מרכזי בהסבר על טהרת היהדות של לונרוט, הוא כמובן חודש ירחי, ובתחילתו הירח תמיד מלא. הירח המלא מוזכר פעמים רבות בתיאורי הנוף של האתרים בהם לונרוט עובר ביום פגישתו עם שארלאך, כאילו רצה בורחס להזכיר לנו את חשיבות הפרט הזה. מאידך, החודשים המדוייקים החולפים בין רצח לרצח בסדרה הם חודשים בלוח הלועזי, ולא בעברי. אילו נצמד לונרוט בנא מנות לטהרת הרבנות שעליה הצהיר ושעל בסיסה ניסה לנסח את הסברו, הרי שלא היה נופל בפח שטמן לו שארלאך, אשר שכת, כמוהו, את הפרט החשוב הזה אודות אורכו של החודש העברי. אם טורחים ובודקים בדיוקנות, מגלים שבאותו ספר נידח מ-1739, אשר ממנו למד לונרוט על ארגון הימים והערבים בלוח העברי, הוא היה מגלה רק כמה עמודים מאוחר יותר גם את המידע הזה, בנוגע לחפיפה בין תחילת החודש העברי לבין הופעתו של הירח המלא.

והינה עוד פרט מעניין, שבוודאי איננו מקרי. ירמולינסקי הגיע לבית המלון שלו בשלושה לדצמבר, ומאוחר יותר אנו למדים כי השלושה למרץ שבא אחריו נפל ביום שישי. לכן, מתוך חיפוש מדוקדק בלוחות השנה הרלוונטיים, יוצא שיארמולינסקי הגיע לעיר ביום שבת (או ביום שישי אם השנה היתה מעוברת). לא יעלה על הדעת שיהודי שומר מצוות יסע בשבת, או יעסוק בכתובה בשבת, כפי שיארמולינסקי עשה בליל הרצח.

לבסוף, קל לבדוק שהפגישה בין לונרוט ושארלאך מתקיימת בחודש אדר . המן מתואר במקורות כמי שלמד את המסורת היהודית כדי לקבוע את היום המתאים ביותר לביצוע תכניתו להשמדת העם, וכמו המן, שהפיל בסופו של דבר פור , לונרוט מתואר בסיפור כבעל אופי של מהמר . כמו בפורים, לונרוט ביקש להשמיד את שארלאך , אך בסופו של דבר השני השמיד אותו . הדמויות של שארלאך ושל לונרוט מזוהות האחד עם השניה במובנים רבים , החל משמם המצביע בשני המקרים לצבע האדום. וגם הזיהוי הזה מתחבר יפה עם המנהג היהודי להשתכר בפורים עד אשר לא ניתן להבדיל בין המן למורדכי.

"המוות והמצפן " הוא הסיפור הבלשי הקלאסי של בורחס , אבל כפי שרבים ממבקריו הסבירו , מספיק להרחיב אך במעט את משמעות המונח "סיפור בלשי" כדי שאפשר יהיה לראות את מרבית סיפוריו של בורחס כסיפורי בלשים , שבהם הקורא מוזמן לתהות לאורך כל הטקסט "מי עשה את זה" ואיך זה יתגלה . אבל כפי שבורחס בעצמו אמר : " פתרון המסתורין הוא תמיד נחות מהמיסתורין עצמו. במיסתורין יש משהו מהעל-טבעי ואפילו מהאלוהי . בפיתרון, לעומת זאת, יש תמיד משהו שמזכיר משחק ידיים ואחיזת עיניים."